Р Е Ц Е НЗ И Я

НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД
„БОЛНИЧНО ДЕЛО И ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ /1856-1878/”
ОТ ЕКАТЕРИНА КИРИЛОВА МИХАЙЛОВА
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР”

ОТ ПРОФ. Д.М.Н. МИНЧО ГЕОРГИЕВ АТАНАСОВ

Дисертационният труд е резултат от работата на Ек. Михайлова като редовен докторант в Катедрата по история на България в СУ „Св. Климент Охридски” през 2009-2012 г. Тя е завършила история в СУ и е работила като учителка, координатор на проекти, свързани с обучението по история и хоноруван асистент в университета. Тя е автор на учебници по история за българското училище и на изследвания, свързани с дисертационния труд.

Дисертацията се състои от въведение, три глави и заключение в обем от 326 страници с приложения от карти, диаграми, таблици и схеми и библиография от 382 заглавия на извори и изследвания.

Ясно формулираната **цел** на дисертацията включва изследване на появата, анализ на устройството и дейността /сгради, леглови фонд, управление, персонал, грижи за болните и категории пациенти/ и типологична характеристика на болниците от модерен тип в българските земи като част от системата на общественото здравеопазване в Османската империя през епохата на Танзимата.

В **методично отношение** изследването е сравнително-историческо и съпоставително: болничното дело в българските земи през 50-те – 70-те години на XIX век в рамките на османската държавна организация и още по-широко – в тези на модернизираща се Европа.

Изворовата основа на изследването включва официални документи на османската власт с отношение към здравеопазването, архиви на лекари от времето на Възраждането, пътеписи, кореспонденция, спомени и дневници на чужди и български дейци от това време. С голям принос за успеха на изследването е използването на османо-турски документи /дневници и отчети/ за работата на редица болници, въведени в научно обръщение от проф. Стоянка Кендерова.

Обзорът на изследванията по темата е изчерпателен и основателно съдържа извода, че болничното дело в българските земи през изследвания период досега е

било тематизирано само частично с изключение на публикациите на проф. Кендерова върху „болниците за бедни и преселници” в Дунавския вилает.

Глава първа съдържа преглед на развитието на медицината и здравеопазването в Западна Европа и Русия от края на XVIII и началото на XIX век. На този фон се разглеждат здравеопазването и болничното дело в Османската империя през първата половина на XIX век. Определени са и признаците за модерност: държавна здравна политика, териториални здравни служби, светско образование, развитие на естествознанието, индустриализация и санитарни мерки и пр. Съставен въз основа на справочни източници, този сполучлив дял от дисертацията има важно образователно и информативно значение, въвежда в темата и е идейна рамка на собственото изследване.

Глава втора е посветена на турските държавни болници в българските земи / военни и граждански/. Те са изградени след 30-те години на XIX век /1837-1877/ като последица от реформаторската дейност в законодателството, съдебната система, администрацията, просветата и културата. Създаването на здравеопазването се проследява като поредица от държавно-организационни мерки: военни болници / 1827/, военно-медицинско училище /1827/, санитарна служба към военното ведомство, Съвет по карантината с карантинни служби /1838/, Медицински съвет и Дирекция на общественото здраве при вътрешното ведомство /1869/, гражданско медицинско училище /1867/, Правилник за общо медицинско управление /1871/ и държавни лекари.

Авторката приема за основен един от възможните критерии за класифициране на болниците – източникът на финансиране и различава държавни /военни, за бедни и други/, дарителски и частни болници.

Изследвани са турските военни болници в Русенския и Битолския вилает /16 на брой/ като специално внимание е отделено на Шуменската общовоискова болница: стабилни сгради с професионално архитектурно решение, модерна инфраструктура, голям брой легла, квалифициран медицински персонал, съвременно обзавеждане, лекарствоснабдяване и грижи за болните. Очертан е и приност на военните болници в здравеопазването за гражданското население по време на епидемии, ваксинации и консултации при военните лекари като частнопрактикуващи.

Авторката анализира дейността и на първите граждански болници в империята – „болниците за бедни и преселници” в Дунавския вилает. Тя представя създаването им като резултат, първо, на общата закономерност при модернизацията на държавата и, второ, като конкретно-исторически процес при разгръщането на локални географски, демографски, политико-административни и пр. фактори. Авторката аргументира географското разполагане на седемте болници в центровете на санджаци и кази /Русе, Тулча, Видин, Ниш, София, Плевен и Добрич/, изяснява източниците на средствата за построяването им /дарения, доброволен труд на населението, държавни и общински средства/, устройството на сградите, обзавеждането и издръжката им, броя и използваемостта на леглата, персонал и

организация на работата му, вътрешен ред, контрол, хранене, категории пациенти, лечението им и изходът от него. По основни показатели за устройството и дейността им, тези болници са квалифицирани като съпоставими с тези в Западна Европа.

В **глава трета** са разгледани дарителските болници в Търново /1868/ и Варна / 1869/ като друга разновидност на модерните. Добре проучената документална основа позволява на авторката да преформулира традиционното дарителство като вече свързано с еманципацията на българската народностна общност и с грижата за нейния напредък по примера на другите европейски народи. Въпреки това, дарителството все още е мотивирано в голяма степен от общи човеколюбиви намерения

Добре осведомени за болничното строителство в Европа, видните български дейци Хаджи Минчо х.Цачов в Търново, Михаил Кифалов в Букурещ и д-р Захари Струмски в Цариград предлагат, разработват, популяризират и финансират проекти за изграждане на български граждански болници през 50-те години на XIX в. Работата на тези дейци е проучена възможно най-цялостно въз основа на най-широк кръг извори, последните са задълбочено и целенасочено интерпретирани и предпоставките за реалната поява на дарителските болници – добре очертани. Измежду тези предпоставки авторката извежда водещата роля на българската община в Търново за институционализирането на проекта за болница и за неговото осъществяване.

Дейността на болницата „Параскева Николау" с 18 легла във Варна е представена твърде пълно благодарение на запазените главна болнична книга, болничен правилник и други документи: финансиране, управление и контрол, функции и квалификация на персонала, права, задължения и трудови правоотношения и наказания, медицински процедури и пр. Запазената документация за тази болница се определя като източник на единствената санитарно-статистическа информация за българските земи по това време: заболяемост, леталитет, полови, възрастови и социални параметри на болестността.

Като разновидност на дарителските болници в същата трета глава са представени и болниците на Лейди Странгфорд след потушаването на Априлското въстание през 1876 г. Те са определени от авторката като „временни граждански болници от типа на Търновската".

Заключителната част от глава трета е посветена на дарителските болници към църкви и манастири през разглеждания период.

Така представеният дисертационен труд съдържа следните **приноси:**

1. За пръв път в науката е съставена достоверна картина на болничното дело в българските земи през епохата на Възраждането. Тази картина е принос в социалната и медицинската история на България и на Османската империя през разглеждания период.
2. Чрез привличането на много нови извори авторката обогатява изворовата основа ва медицинската ни история.

3. Въз основа на признака „източници на финансиране" авторката предлага оригинална класификация на изследваните болници.
4. За пръв път цялостно и в детайли се представят сградите, разпределението на външното и вътрешното прстранство, обзавеждането, храненето, лекуването, функциите на персонала и резултатите от лечението на военните, държавните и дарителските болници в българските земи през Възраждането, които се определят като модерни. Изследваните 34 болници авторката разполага в съставена от нея карта на болничната мрежа.
5. С приносно значение са изясняването на режима на хранене на пациентите /в съпоставка с този в западноевропейските болници по това време/, социалната структура на тези пациенти, структурата на болестността и резултатите от лечението.

Към дисертационния труд имам и следните **бележки и препоръки**:
1. Заглавието е претрупано чрез израза „болнично дело и здравеопазване": самото здравеопазване не е обект на изследването.
2. Резултатите от извършената работа биха се умножили чрез инструментализиране на идеята за развитието в няколко насоки:

а/ И западноевропейските, и османските /арабските също/ болници имат общ предшественик. Това, което днес наричаме болница, има началото си във византийската болница с хилядагодишна история от IV до XIV в. Растежът на градовете и постоянното механично движение на населението по посока на местните религиозни и административни центрове и на Ерусалим обричат тези човешки маси на временно или постоянно бездомно съществуване. И затова точно благотворителните приюти /домове за странници/ стават първообраз на болницата. Накратко, моделът на византийската болница е това, от което през Новото време се оттласква и развива модерната болница. В частност, превръщането й от място за лекуване на болни пришълци /странници/ в такова за лекуване на местни жители / първоначално най-бедните, а после – всички останали/ заедно с редица други преобразования ще я направи модерна. И сравнението между болниците в Дунавския вилает със средновековните би показало степента, в която те са едни или други: например, преобладаването на пришълците над местните бедни в болниците, допускането на недипломирани лечители в тях срещу символично възнаграждение и функциониране извън обсега на държавната санитарна администрация биха показали себе си като признаци за не-модерност/.

б/ Историческата реконструкция на болничното дело би спечелила при проследяване на неговото развитие. Добре очертаната картина на това дело би показала още как една религиозно-благотворителна /Плевенската/, две общински благотворителни /Търново и Варна/, няколко държавни военни и още толкова граждански с елементи на благотворителност се равиват в общото русло на една нова тенденция в империята, вече ясно очертана в по-напредналите западно-християнски общества.

в/ Дали териториалният принцип при изграждането на модерната болница не е по-важен за нейната типология? И византийските болници са най-много в Константинопол и по маршрутите на поклонниците за Ерусалим, и в западноевропейските столици, и в Истанбул изграждането на болници изпреварва това в провинциите. С други думи, териториалната болница е модерна защото вече не е предназначена за бездомни странници в пренаселените градски центрове, а за уседналото население в даден район.

г/ Историческият разказ би бил по-убедителен чрез различаване между глобалните и местните предпоставки. Например, мотивацията за разкриване на „болниците за бедни и преселници" в Дунавски вилает се разширява и с грижата за преселниците татари и черкези от Руската в българските земи на Османската империя през 60-те години на XIX век. Този каприз на историята обуславя локалното историческо богатство при разгръщане на един универсален модернизационен процес.

3. Болниците, организирани от Лейди Странгфорд се определят като „временни граждански болници от типа на Търновската"/с.262/. Дали те не са по-скоро мисионерски като тези при природни бедствия и войни, разкривани инцидентно от различни организации като националните дружества на „Червения кръст" по-късно?

4. И няколко думи за структурата на труда. Представянето на болниците при църкви и манастири /Одрин и Пловдив/, на манастирската болница в Зограф и на османската традиция е по-уместно да предхожда изложението върху модернизацията на болничното дело в империята: както и византийските, тези болници са исторически предшественици на модерните.

Посочените забележки имат за цел подобряване на работата преди нейното публикуване като монография, ако авторката ги намери за полезни.

В заключение, трудът „Болнично дело и здравеопазване в българските земи / 1856-1878/" съдържа съществени научни приноси и затова предлагам на нейния автор Екатерина Кирилова Михайлова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор".

29 април 2013 г.
София

РЕЦЕНЗЕНТ:

(проф. д.м.н. Минчо Георгиев)